

koliziju i dijalektiku koja iz nje proizlazi, između projekta izgradnje nacionalne države i protuzahatjeva što ih postavlja etnonacionalizam. Smatra da ni primordijalističke ni instrumentalističke teorije nemaju uvjerljiv odgovor na neprekidnu snagu etnonacionalizma i predlaže da bi antropolozi - kao kartografi međuljudskih odnosa i subjektivnih stajališta - trebali posjedovati oruđe za premošćivanje podjela osvjetljajući strukturu iskustva koje je zajedničko svim ljudima.

Stephena Ryana zanima što se zbiva sa zajednicama koje su uključene u sukob, usmjerujući se u poglavlju "Glas razuma je promukao?" Destruktivni procesi u žestokom etničkom sukobu", ponajprije, na analizu sukoba u Sjevernoj Irskoj.

John L. Comaroff vraća se temama s početka knjige, razmatrajući banalnost teorija etničnosti u susretu s okrutnom zbiljom etničkog sukoba i zamršenosti etničkih i nacionalnih borbi diljem svijeta. Comaroff pod naslovom "Etničnost, nacionalizam i politike razlike u dobu revolucije" iznosi mišljenje da identiteti nisu statične pojave, nego odnosi, i to često odnosi nejednakosti i hijerarhije. Kritizirajući otpornost postojećih teorija etničnosti unatoč njihovoj neadekvatnosti i nedostatku prediktabilnosti, Comaroff se okreće pitanju globalizacije (uključujući slabljenje nacionalnih granica, rast svjetske ekonomije, opadanje relativne državne autonomije, druge manifestacije novoga globalnog poretka i krizu nacionalne države). Smatra da je to kontekst u kojemu treba promatrati sveopću eksploziju politika usmjerenih prema identitetu.

Autori se međusobno ne slažu u svim točkama. Zajedničko im je što

smatraju da prihvaćanje nametnutih etničkih pojmova kao najprihvatljivijih posrednika kolektivne samoidentifikacije i društvene akcije legitimira uvjete nejednakosti, koji su pak izazvali nastanak te terminologije. Osim teorijskoga prinosa u ovoj se knjizi pokušavaju objasniti suvremeni etnički procesi od postapartheidske Južnoafričke Republike, sukoba na području bivše Jugoslavije (Bosne) preko Sjeverne Irske do Belgije i Šri Lanke, što knjizi daje obilježje dokumentiranosti (premda ponekad površne i nedovoljno diferencirane) i dodatne privlačnosti za zainteresirana čitatelja.

Jadranka Čačić-Kumpes

*Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
E-mail: jckumpes@public.srce.hr*

Владимир И. Фрейдзон

Далмация в хорватском национальном возрождении XIX в.: К истории югославизма и его неудачи

Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1997, 163 стр.

Rad što ga ovdje predstavljamo već je treća monografija dr. Vladimira Frejdzona (uglednog ruskog stručnjaka za hrvatsku povijest iz Instituta za slavistiku i balkanistiku Ruske akademije) posvećena temama iz hrvatske povijesti. Prva je monografija obrađivala ideologiju hrvatskoga nacionalnog pokreta u doba Starčevića, Račkoga i Strossmayera, a druga se usredotočila na seljački pokret braće Radića.

Glavna tema ove monografije, inače prva posvećena Dalmaciji u ruskoj (i bivšoj sovjetskoj) historiografiji, odnosi se na "jugoslavizam" – što ga autor određuje kao sustav ideja realnoga ili mogućeg nacionalnog ili nadnacionalnog jedinstva u južnih Slavena. Autor te ideje istražuje u građi iz dalmatinske povijesti 19. stoljeća: primjerice u pokušaju rješavanja nekih općih problema Hrvata i dalmatinskih Srba (ukidanje talijanskog jezika u upravi, školama i javnim službama u Dalmaciji ili ubravanje nacionalne konsolidacije Hrvata). Autor s pravom ukazuje na proturječnosti koncepcije jugoslavizma, koja nije riješila, i nije ni mogla riješiti, kardinalne probleme u vezi sa stvaranjem južnoslavenskih nacija.

Iako je monografija ograničena na prostor Dalmacije, u njoj se spominju ideološka i politička gibanja u širem južnoslavenskom svijetu, koji je, osim Hrvata i Srba, obuhvaćao i Slovence i Bugare (Bugarska se oslobodila od Turaka u ratu 1878.). Autor osobito ističe kako je ideologija ujedinjenja Južnih Slavena u političkome i kulturnom smislu uključivala i Bugare. Stoga upoznavanje političkog života u Dalmaciji ima šire značenje za stjecanje uvida u opće tokove na "Balkanu". Sa svoje pak strane, ti su problemi privukli pozornost Srednje Europe i ukupne Europe (str. 5).

Prvi dio monografije, pod nazivom "Nacrt nastanka hrvatske i srpske narodnosti u okviru Habsburške monarhije", zanimljiv je po svojoj metodologiji. Autor najprije daje svoj prikaz razvitka nacija u Srednjoj Europi. Prema njemu, nacija je ljudska zajednica koja

se oblikovala u uvjetima razvitka novovjekovnog društva, njezinih društvenih struktura, kultura i identiteta. Dakako, kako smatra Frejdzon, nema osnove svesti nacionalne procese na čisto gospodarske dimenzije. Usmjerenje tih procesa određuje se prema kompleksu čimbenika, koji uključuje povijesno-kulturne tradicije i uvjete. Najbitniji od ovih čimbenika bio bi društveni interes vodećih sila etničkih zajednica. Analizirajući neke značajke nastanka nacija u Srednjoj Europi, autor usredotočuje pozornost na društvene i etnokulturne strane etničke zajednice (str. 6). Međutim, bilo bi zgodno da je autor, polazeći od vlastitih načela, razmotrio konkretni primjer Dalmacije, ne samo kao dijela Srednje Europe, nego i kao regije u kojoj se srednjoeuropske tradicije isprepleću sa jugoistočnoeuropskim a pogotovu sredozemnim tradicijama.

Frejdzon drži da se tipologija može izraditi prije svega prema pripadnosti dotične etnije određenome europskom području. Osobitosti povijesne regije određuju se dugotrajnim zajedničkim životom etnija u stanovitim društvenim, političkim i kulturnim uvjetima i u promjenama tih uvjeta. Tako su obilježja regije *Ostmitteleuropa* odredili i tipski način oblikovanja ovdašnjih nacija. Među narodima iz te regije Hrvati su ulazili u skupinu onih koji su imali potpunu društvenu strukturu, a Srbi u skupinu naroda s nepotpunom društvenom strukturom. Narodi s potpunom društvenom strukturom, u pravilu, nisu samo bolje očuvali političku tradiciju, nego su i imali stanovite oblike državnosti (str. 8). Osebjnost razvitka srpske nacije u Aus-

trougarskoj monarhiji sastojala se u tome što je nacionalnu, kulturnu i političku tradiciju dugo vremena održavala Pravoslavna crkva (str. 9). Autor smatra da postoje tipološke razlike u nacionalnim procesima ovisno o tome je li narod živio samo u jednoj (mnogonacionalnoj) državi ili pak u više država. Budući da je monografija posvećena razdoblju Narodnog preporoda u Dalmaciji, Frejdzon drži da je nužno definirati i taj pojam. Prema njemu, narodni preporod jest sklop pojava u području jezika, kulture i društvenog života naroda, koji nastaje u tijesnoj vezi s prijelazom od feudalizma do kapitalizma. Sadržaj i posljedica narodnog preporoda jest kvalitetna promjena etničke samosvijesti većine stanovništva. Autor ovdje misli ne samo na potiskivanje lokalnog identiteta u korist nacionalnoga, nego i na stvaranje novog sustava vrijednosti, u središtu kojeg se nalaze nacionalni interesi i argumenti za njihovu zaštitu. Narodni preporod iznjedrio je nastanak nacionalne kulture novoga doba (str. 10-11).

Oblikovanje hrvatske nacije bio je izrazito težak i složen proces. Kao prvo, hrvatski etnički prostor bio je razdobljen, razdijeljen. Drugo, pojedini dijelovi nacije u razvitku razlikovali su se po povijesnom nasljeđu i kulturi te različitoj društveno-gospodarskoj strukturi. Razvitak hrvatske nacionalne svijesti bio je utoliko složeniji što je južnoslavensko stanovništvo u hrvatskim područjima pripadalo različitim religijama. Napokon, Katolička crkva – pošto je riječ o međunarodnoj i nadnacionalnoj

ustanovi – dugo nije imala nacionalno-konsolidirajuću ulogu u Hrvata. Naime, hrvatski katolici živjeli su u katoličkoj austrijskoj državi, i crkve se nisu međusobno suprotstavljale. Dakako, radi se o Crkvi kao instituciji i ne o pojedinim njezinim ljudima (str. 12-13).

U uvjetima 19. stoljeća pripadnost katoličanstvu odnosno pravoslavlju određivala je svijest o različitim kulturnim i političkim tradicijama i vezama. Pravoslavna crkva držala se tradicije srednjovjekovne srpske državnosti te poistovjećivala pravoslavlje s pripadnošću srpskom narodu. U protuteži tome, u okolnostima bliskosti jezika s pravoslavicima, katoličko svećenstvo vidjelo je za sebe podršku u hrvatskoj etniji i promicanju hrvatske nacionalne svijesti. Među katolicima svih hrvatskih zemalja postupno se proširila hrvatska nacionalna svijest. Pravoslavci su se sve više politički orijentirali na Srbiju, sa središtem u Beogradu, a katolici na hrvatsku državu sa središtem u Zagrebu, koju do sredine 19. stoljeća gotovo nije nitko zamišljavao izvan okvira Habsburške monarhije. Pretpostavka da je odlučujući čimbenik u razvitku nacije bliskost jezika nije se pokazao istinitim, a religija se u ovom primjeru pokazala kao čimbenik razmeđivanja dvaju nacija u razvitku. Religijska pripadnost odražavala je bitne razlike iz povijesti naroda, njihovih orijentacija, te je u krajnoj liniji određivala nacionalnu svijest. Zajedno s tim, povremena trenja između Katoličke i Pravoslavne crkve povećavala su razlike među narodima. U isto vrijeme promidžba ujedinjavanja crkava (i naroda)

zapravo se pojavila kao jedan oblik hrvatske nacionalne integracijske ideologije. Uspom srpskog jugoslavizma prije svega je služio srpskim političkim ciljevima. Stoga se djelatnost jugoslavista nije mogla ostvarivati u interesu jugoslavizma. Takvih interesa nije ni bilo (str. 21-22).

Uz "jugoslavizam" koji nije bio slobodan od umjerene velikohrvatske tendencije, no koji je ipak nastojao stvoriti suradnju između Hrvata i Srba na osnovi sporazuma, u uvjetima razvitka hrvatske nacije izazvali su i tzv. "velikohrvatsku ideologiju", kao hrvatsku protutežu velikosrpskoj ideologiji. Ideolozi "velikohrvatstva" smatrali su da se hrvatski narod sastoji od pripadnika triju religija – katolika, pravoslavaca i muslimana. Analogne ideje nastale su u okviru velikosrpske ideologije. Zato, ne samo u 19. nego i u 20. stoljeću nacionalne ideologije na različite su načine određivale sastav hrvatskog naroda. Neke od njih isticale su veze s katoličanstvom, druge su naglašavale hrvatsku državnost, a treće su ujedinjavale ta dva načela. Međutim, religija nije mogla biti odlučujući čimbenik u određivanju pripadnosti hrvatskom narodu. To potvrđuje i rasprostranjenost ateističkog svjetonazora koje nije ni uklanjalo ni slabilo nacionalnu svijest (str. 23).

U drugom dijelu svoje monografije, polazeći od spomenutih pristupa i

načela, Frejdzon analizira Narodni preporod u Dalmaciji. Ovaj je dio kronološki podijeljen na tri poddijela. Prvi obuhvaća razdoblje od kraja 18. stoljeća do 1850-ih; drugi razdoblje 1860-ih, te razmatra posebice dalmatinski "jugoslavizam", a treći obrađuje razdoblje do kraja 19. stoljeća, tj. završno vrijeme Hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji. U svom istraživanju Frejdzon se koristio radovima mnogih hrvatskih i srpskih povjesničara (Mirjane Gross, Jaroslava Šidaka, Nikše Stančića, Dragutina Pavličevića, Koste Milutinovića, Vase Čubrilovića i dr.). Monografija se temelji na različitim izvorima, primjerice na izvore iz ruskih arhiva, na hrvatske i srpske publicistike 19. i ranog 20. stoljeća, statističke izvore i dokumente Dalmatinskog sabora u Zadru.

Hrvatskom čitatelju ne treba detaljnije prikazati ovaj dio knjige, jer se uglavnom odnosi na faktografski materijal koji je već postao dio hrvatske nacionalne svijesti.

Umjesto zaključka, autor nudi čitatelju kratki pregled uloge i mjesta Dalmacije u političkoj borbi u hrvatskim zemljama na početku 20. stoljeća.

Sergej A. Romanenko

*Institut za slavistiku i balkanistiku,
Moskva*